

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΜΕ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ SCHELLING

Στο Τμήμα Χειρογράφων και Ομοιοτύπων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος στην Αθήνα φυλάσσεται ένα χειρόγραφο με σημειώσεις από τις παραδόσεις του Schelling στο Μόναχο κατά το θερινό εξάμηνο του πανεπιστημιακού έτους 1836-1837, οι οποίες ήσαν αφιερωμένες στην «Φιλοσοφία της Μυθολογίας». Το χειρόγραφο έχει τον αριθμό EBE ΤΧΟ 1787, είναι δεμένο, έχει μέγεθος 21,5×18 εκ. και αποτελείται από 24 φύλλα, εκ των οποίων 21 φύλλα είναι γραμμένα με μελάνι recto και verso και 3 φύλλα είναι άγραφα. Τόσο ο *Κατάλογος τών χειρογράφων τής 'Εθνικής Βιβλιοθήκης τής 'Ελλάδος των Ιωάννου και Αλκιβιάδου Σακελλίωνος*¹ όσο και ο χειρόγραφος *Κατάλογος 'Αρχείων* του Λίνου Πολίτη² αναφέρουν ως όνομα του διδάξαντος «Jos. von Schilling» αντί του ορθού «Jos. von Schelling», το οποίο αναγράφεται στον τίτλο του χειρογράφου. Ο πλήρης τίτλος του χειρογράφου είναι ο εξής³:

«Jos. von Schelling
Philosophie der Mythologie
Sommersemester 1836/37».

Ο Schelling είχε προαναγγείλει τα εξής θέματα των παραδόσεών του για το θερινό εξάμηνο του πανεπιστημιακού έτους 1836-1837: «1) Την ιστορική-κριτική εισαγωγή, 2) τη φιλοσοφική εισαγωγή 3) και το πρώτο μέρος της Φιλοσοφίας της Μυθολογίας»⁴. Το περιεχόμενο του χειρογρά-

1. 'Ι. και 'Αλκ. Σακελλίων, *Κατάλογος τών χειρογράφων τής 'Εθνικής Βιβλιοθήκης τής 'Ελλάδος*. 'Εν 'Αθήναις, 1892 σ. 302.

2. Λ. Πολίτης, *Κατάλογος 'Αρχείων* (φωτοτυπημένο χειρόγραφο του ανεκδότου καταλόγου υπάρχει στο Τμήμα χειρογράφων και ομοιοτύπων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος) σ. 99.

3. Την πρώτη σελίδα του χειρογράφου βλ. στη σ. 45 αυτής της μελέτης. Για ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις ευχαριστώ την κ. Αικατερίνη Κορδούλη, επιμελήτρια χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος.

4. *Verzeichniss* der an der königlichen Ludwig-Maximilians Universität zu München im Sommersemester 1836/1837 zu haltenden Vorlesungen. München, 1836 σ. 13.

φου αντιστοιχεί περίπου στις τρεις πρώτες παραδόσεις του Schelling, οι οποίες περιέχονται στην *Einleitung in die Philosophie der Mythologie. Erstes Buch: historieh-kritische Einleitung in die Philosophie der Mythologie*¹ του Schelling σύμφωνα με την έκδοση του K.F.A. Schelling, γιού του φιλοσόφου. Σημειώνω ότι «αντιστοιχεί περίπου», επειδή το μεταγενέστερο χειρόγραφο, το οποίο χρησιμοποίησε ο K.F.A. Schelling για την έκδοσή², περιλάμβανε διεξοδικότερη έκθεση των προβλημάτων σε σύγκριση με το χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος. Πάντως το χειρόγραφο που βρίσκεται στην Αθήνα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι αποτελεί μια άμεση μαρτυρία της εξέλιξης των αντιλήψεων του Schelling περί της Φιλοσοφίας της Μυθολογίας.

Ούτε το χειρόγραφο ούτε ο Κατάλογος των Ιωάννου και Αλκιβιάδου Σακκελιάνου παρέχουν πληροφορίες για το πρόσωπο που έγραψε τις σημειώσεις και χάρισε το χειρόγραφο στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Επειδή τα χειρόγραφα με τους αριθμούς EBE TXO 1786 και EBE TXO 1788 έχουν δωρηθεί στην Εθνική Βιβλιοθήκη από τον Πανταζή Ρύσιο, ο Πολίτης υπέθεσε ότι και το χειρόγραφο EBE TXO 1787, το οποίο μας απασχολεί, ήταν του Ρυσίου³, χωρίς όμως να διευκρινίσει αν κατά τη γνώμη του ο Ρύσιος είχε γράψει τις σημειώσεις ή αν ήταν μόνον ο κάτοχος και δωρητής του χειρογράφου.

Στα δημοσιευμένα μητρώα του Πανεπιστημίου του Μονάχου του πανεπιστημιακού έτους 1835-1836 ο Πανταζής Ρύσιος από την Αίγινα αναφέρεται ως φοιτητής της Φιλολογίας⁴. Στα μητρώα του επομένου πανεπιστημιακού έτους το όνομα του Ρυσίου δεν αναφέρεται, αλλά δεν αποκλείεται ο ίδιος να παρακολούθησε ορισμένες παραδόσεις του Schelling. Όπως προκύπτει από τα χειρόγραφα τετράδια σημειώσεων, τα οποία ο Ρύσιος έχει δωρήσει στην Εθνική Βιβλιοθήκη, ο ίδιος είχε φιλολογικά και φιλοσοφικά ενδιαφέροντα κατά την εποχή των σπουδών του. Υπάρχουν όμως ορισμένα στοιχεία, τα οποία επιτρέπουν την υπόθεση ότι ο Ρύσιος μάλλον δεν ήταν εκείνος που είχε γράψει το τετράδιο με τις σημειώσεις από τις παραδόσεις του Schelling. Όπως αναφέρει ο Πολίτης, το χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης με αριθμό EBE TXO 1791 έχει γραφεί από τον ίδιο τον Ρύσιο⁵. Αν τούτο αληθεύει, τότε αυτό το χειρόγραφο μπορεί να

1. Σύγκρ. Schelling *Werke*. Nach der Originalausgabe in neuer Anordnung hrsg. von M. Schröter. 6. Hauptband. München, 1965 σ. 27-68.

2. Σύγκρ. τον πρόλογο του K.F.A. Schelling στα: Schellings *Werke* ό.π. σ. IX.

3. Πολίτης ό. π. σ. 99.

4. *Verzeichnis des Lehrer-Personals und der sämtlichen Studirenden an der K. Ludwig-Maximilians Universität zu München in den beiden Semestern des Studienjahres 1835/36*. München, 1836 σ. 37.

5. Πολίτης ό. π.

συγκριθεί με το χειρόγραφο EBE TXO 1787 για διερεύνηση του γραφικού χαρακτήρα. Πράγματι από τη σύγκριση προκύπτει ότι ο γραφικός χαρακτήρας διαφέρει. Εξάλλου ορισμένες λέξεις από τη γλώσσα του αρχαίου ελληνικού έπους, τις οποίες ο Schelling είχε ερμηνεύσει στις παραδόσεις του, είναι γραμμένες με ανάμειξη του ελληνικού και του λατινικού αλφαβήτου, ενώ άλλες έχουν λανθασμένον τονισμό¹, κάτι που δεν δικαιολογείται για ένα φοιτητή της φιλολογίας.

Βεβαίως δεν είναι εύκολη η απάντηση στο ερώτημα ποιός από τους έλληνες μαθητές του Schelling έγραψε το χειρόγραφο. Κατά τη δεκαετία 1830-1840 πολλοί Έλληνες παρακολουθούσαν μαθήματα στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Μονάχου, αλλά δεν ήσαν όλοι εγγεγραμμένοι ως φοιτητές². Ένας από εκείνους, των οποίων το όνομα δεν αναφέρεται στα μητρώα του Πανεπιστημίου του Μονάχου, είναι ο Ιωάννης Μενάγιας (1811-1870), ο οποίος ως υποψήφιος διδάκτωρ φιλοσοφίας αναφέρει στο βιογραφικό σημείωμά του ότι μεταξύ άλλων είχε παρακολουθήσει τις παραδόσεις του Schelling στο Μόναχο³. Δεν αποκλείεται ο Μενάγιας να ήταν πράγματι στο Μόναχο κατά το θερινό εξάμηνο του πανεπιστημιακού έτους 1836-1837, διότι κατά το επόμενο πανεπιστημιακό έτος είναι εγγεγραμμένος ως φοιτητής του Πανεπιστημίου του Βερολίνου⁴ και παρακολουθεί τα μαθήματα των εγγελιανών Gans, Hotho και Werder⁵, των οποίων τη φιλοσοφική κατεύθυνση ακολούθησε και έγινε κατόπιν θιασώτης της φιλοσοφίας του Hegel. Αλλά η σύγκριση του τετραδίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης με τη χειρόγραφη εναίσιμη διατριβή του Μενάγια, ο οποία σώζεται στο Αρχείο του Πανεπιστημίου της Λειψίας, δείχνει ότι ο γραφικός χαρα-

1. Βλ. π.χ. τα ff. 7ν και 9r του χειρογράφου τετραδίου με τις σημειώσεις από τις παραδόσεις του Schelling.

2. Βλ. Γ. Άποστολοπούλου, *Οι έλληνες μαθητές του Schelling. Μιά σύντομη επισκόπηση*, στο: *Έλληνική Φιλοσοφική Έταιρεία* (έκδ.), *Η Νεοελληνική φιλοσοφία* (υπό εκτύπωση).

3. Βλ. το βιογραφικό σημείωμά του στο: G. Hermann, *De hippodromo olympiaco dissertatio creationi XX. philos. DD. et AA. LL. magg. die XIV m. Februarii a. MDCXXXIX. Lipsiae, 1839* σ. 20. Έχει ανατυπωθεί στο: Γ. Άποστολοπούλου, *Ο έγγελιανός φιλόσοφος Ιωάννης Μενάγιας. Εισαγωγή - Κείμενα - Μαρτυρίες* (= Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Έπιστημονική Έπετηρίδα «Δωδώνη» της Φιλοσοφικής Σχολής. Παράρτημα άριθ. 38). Ιωάννινα, 1988 σ. 73. Σύγκρ. και: G. Apostolopoulou, *Hegel-Studien in Griechenland*, στο: Hegel. Studien 21 (1986) σ. 189-218 εδώ σ. 191.

4. *Amtliches Verzeichnis des Personals und der Studierenden auf der Königl. Friedrich Wilhelms Universität zu Berlin auf das Winterhalbejahr von Michaelis 1837 bis Ostern 1838*. Berlin, 1836 σ. 21.

5. Βλ. το βιογραφικό σημείωμα του Μενάγια, το οποίο αναφέρθηκε προηγουμένως στη σημ. 3.

κτήρας είναι εντελώς διαφορετικός. Συνεπώς ο Μενάγιας δεν είναι αυτός που έγραψε το τετράδιο με τις σημειώσεις από τις παραδόσεις του Schelling.

Μπορεί επίσης να τεθεί το ερώτημα μήπως ο Νικόλαος Κοτζιάς (1814-1885), καθηγητής της ιστορίας της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, είχε γράψει τις σημειώσεις, όταν ήταν φοιτητής στο Μόναχο. Ο Κοτζιάς ήταν εγγεγραμμένος στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου ως φοιτητής της Νομικής Σχολής¹, αλλά, όπως γράφει ο ίδιος², εκτός από τα μαθήματα της νομικής και της οικονομίας παρακολούθησε και τις παραδόσεις του Schelling για επτά χρόνια από το 1834 έως το 1841. Όταν ο Κοτζιάς επέστρεψε στην Ελλάδα, έφερε μαζί του και τα τετράδιά του με τις σημειώσεις από τις παραδόσεις του δασκάλου του και αργότερα τα χρησιμοποίησε ως πηγή για να εκθέσει το σύστημα του Schelling στη νεκρολογία, την οποία έγραψε γι' αυτόν το 1854³. Μάλιστα αυτά τα τετράδια ήταν πολύτιμα για τον Κοτζιά, διότι ήταν γι' αυτόν η μόνη πηγή για την έκθεση του μεταγενεστέρου συστήματος του Schelling, καθώς οι παραδόσεις αυτές ήταν ακόμη ανέκδοτες. Δυστυχώς δεν είναι γνωστό τι απέγιναν τα κατάλοιπα και η βιβλιοθήκη του Κοτζιά, αν σώζονται ακόμη ή χάθηκαν για πάντα. Έτσι -ίσως προς το παρόν- δεν είναι δυνατόν να απαντηθεί το ερώτημα αν το τετράδιο της Εθνικής Βιβλιοθήκης ανήκε κάποτε στον Κοτζιά.

Έστω όμως και αν τα ερωτήματα για το ποιός έγραψε αυτές τις σημειώσεις από τις παραδόσεις του Schelling και για το πως αυτές βρέθηκαν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος δεν είναι δυνατόν να απαντηθούν, πάντως το γεγονός ότι αυτές υπάρχουν στην Ελλάδα είναι ένα ακόμη δείγμα της απήχησης την οποία είχε η φιλοσοφία του Schelling στους Έλληνες διανοούμενους του περασμένου αιώνα. Αν και λίγοι ήταν εκείνοι οι Έλληνες, οι οποίοι ασχολήθηκαν συστηματικώς με τη φιλοσοφία του, πολλοί ήταν εκείνοι οι Έλληνες, οι οποίοι παρακολούθησαν τα μαθήματά του και αποκόμισαν στοιχεία και κίνητρα για τη δική τους επιστημονική έρευνα⁴.

1. Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα μητρώα του Πανεπιστημίου του Μονάχου ο Κοτζιάς ήταν εγγεγραμμένος ως φοιτητής της Νομικής Σχολής από το 1834 έως το 1841.

2. Ο Ν. Κοτζιάς, *Περί πανεπιστημιακής σπουδής δικίμων*. Αθήνησι, 1858 σ. 190 αναφέρει ότι στο Μόναχο είχε σπουδάσει οικονομία, νομικά και φιλοσοφία. Ο Ν. Κοτζιάς, *Σχελίγγιος, ήτοι όλγα τινά περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ*. Ἐν Ἀθήναις, 1855 σ. 44 αναφέρει ότι είχε παρακολουθήσει στο Μόναχο τις παραδόσεις του Schelling για επτά χρόνια.

3. Ν. Κοτζιάς, *Σχελίγγιος, ήτοι όλγα τινά περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ*. Ἐν Ἀθήναις, 1855 σ. 44. Η νεκρολογία είχε δημοσιευθεί για πρώτη φορά τον Οκτώβριο του 1854 στην εφημερίδα *Πανελλήμιος* των Αθηνών αριθ. 151-156. Ο Schelling είχε πεθάνει στις 20 Αυγούστου 1854 στο Bad Ragaz της Ελβετίας.

4. Βλ. Γ. Αποστολοπούλου, *Οι Έλληνες μαθητές τοῦ Schelling. Μιά σύντομη ἐπισκόπηση* ό.π.

Philosophie der Mythologie

von Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Manuskript, um 1836/37

Der Begriff Philosophie der Mythologie setzt die Mythologie auf einen festen Punkt, bezieht sich auf die von Natur und Geistes. Es muss aber diese feste Bedeutung der Mythologie gezeigt und begründet werden. (Philosophie der Mythologie zu bestimmen):

I. Alle Sprache,

II. in ihrer Ursprung

III. übersteigt alle allgemeinen Auffassung

Was ist zu bestimmen die Bedeutung desselben, und wo-her kommt die Sprache selbst? Es gibt zu 3 Fragen Gelegenheit nämlich: 1) welche Bedeutung selbst in sich diese Sprache, 2) für was? 3) In was für einem Zusammenhang, aber in dem Sinne, in welchem sie selbst gibt, so für sich selbst, objektiv, wie das in gemeint ist. 3) Was ist für selbstbestimmt?

Aber die 3 Fragen stellt sich nicht unabhängig voneinander, da die Mythologie auf alle Philosophie gemeint ist, so die ursprüngliche alle der Möglichkeit. Diese Möglichkeit wird dann in der Philosophie vorgegeben. Damit verbunden ist die Philosophie der Mythologie in der Metaphysik über die Bedeutung desselben und die Punkte der Deutlichkeit. Ob kann die Metaphysik wie eine Aufklärung der Philosophie betonen die Möglichkeit in der Mythologie, wie eine gewisse Aufklärung über alle diese

Η πρώτη σελίδα του χειρογράφου τετραδίου των σημειώσεων από τις παραδόσεις του Schelling για τη «Φιλοσοφία της Μυθολογίας» κατά το θερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 1836-1837 στο Μόναχο.

Πηγή: Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Τμήμα Χειρογράφων και Ομοιοτύπων, αριθμός EBE TXO 1787.

EINE SCHELLING-NACHSCHRIFT IN DER NATIONAL- BIBLIOTHEK GRIECHENLANDS

(Zusammenfassung)

In der Handschriftenabteilung der Nationalbibliothek Griechenlands in Athen ist eine Nachschrift aus Schellings Vorlesungen des Sommersemesters 1837 über die «Philosophie der Mythologie» vorhanden. Diese Nachschrift wird sowohl im *Katalog der Handschriften der Nationalbibliothek Griechenlands* von Johannes und Alkiades Sakkelion (Athen, 1892) als auch im unedierten *Katalog der Archive* von Linos Polites unter dem Namen von «Jos. von Schilling» erwähnt. Sicher handelt es sich um eine Verlesung, denn der Titel der Nachschrift ist «Jos. von Schelling, Philosophie der Mythologie, Sommersemester 1836/37». Die Nachschrift beinhaltet eine frühere und kürzere Fassung der frei ersten Vorlesungen der edierten *Einleitung in die Philosophie der Mythologie. Erstes Buch: historisch-kritische Einleitung in die Philosophie der Mythologie*.

Es ist nicht sicher, wer die Nachschrift geschrieben hat und wie sie nach Athen gelangt ist. Es lässt sich vermuten, dass sie einmal dem Philosophiehistoriker Nikolaos Kotzias (1814-1885) gehörte, der für lange Zeit Professor an der Universität Athen war. Kotzias hatte in München von 1834 bis 1841 Schellings Vorlesungen besucht und, als er nach Griechenland zurückkehrte, brachte er auch seine Notizhefte mit sich, die er später für den ausführlichen Nekrolog über Schelling gebrauchte. Aber diese Vermutung bleibt unsicher, solange es nicht bekannt ist, was aus dem Nachlass von Kotzias geworden ist.